

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2022

A kutató neve Sántha István, Somfai Dávid	
A kutatás témája Diószegi Vilmos 1960-as mongóliai kutatásainak értelmezési kontextusainak megnyitása terepen	
A kutatás helyszíne: Mongólia	
ország, város	Ulánbátor, Mörön, Bulgán
intézmény(ek)	Ulánbátor, Nemzetközi Mongolisztikai Társaság Ulánbátor, Történeti és néprajztudományi Intézet, Mongol Tudományos Akadémia Ulánbátor, Nyelvtudományi és folklorisztikai Intézet, Mongol Tudományos Akadémia Ulánbátor, Csingisz Kán Múzeum Mörön, helytörténeti Múzeum Bulgán, helytörténeti Múzeum
A kutatás ideje 2022. július 18. – 2022 szeptember 17.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül) Ulánbátor, Történeti és Néprajztudományi Intézet, Mongol Tudományos Akadémia: Diószegi Vilmos mongol terepmunkatársainak személyes tárgyai, naplói az intézet saját múzeumában kiállítva Ulánbátor, Nyelvtudományi és folklorisztikai Intézet, Mongol Tudományos Akadémia: a kortárs hanganyag gyűjtések eredeti felvételei Ulánbátor, Csingisz Kán Múzeum: D. V. által vidéki mongóliai múzeumokban lefényképezett (hotogojt) sámántárgyai és kellékei itt kerültek ma megőrzésre Mörön, helytörténeti Múzeum: az északi szibériai jellegű Hövszgül terület (cátán, darhat, burját stb.) sámántárgyai itt kerültek megőrzésre és lett kiállítva.	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

Bulgán, helytörténeti Múzeum: itt csak lamaista tárgyak kerültek megőrzésre és lettek kiállítva.

A kutatás módszere

Szociál antropológiai terepkutatás, Diószegi Vilmos 1960-as expedíciója helyszíninek felkeresése, a történeti szemtanúkkal, kollégákkal, professzorokkal, tanítványokkal való találkozás

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

Előadás:

Diószegi Vilmos mongóliai kutatásairól, Mongol tudományos akadémia Történeti és Néprajztudományi Intézetében, július 21-én

Körösi Csoma Társaság: Diószegi Vilmos emlékülés, október 11-én

Két előadás Diószegi Vilmos sámánkutatásairól a dr Hopp Ferenc kelet-ázsiai művészeti múzeumban, november 8 és november 28-án

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

A mongol kgb levéltárának megközelítése még a helyi kutatók számára is nehéz, szinte megoldhatatlan feladat

Kelt: 2022. december 20.

.....
kutató aláírása

**Sántha István – Somfai Kara Dávid: Terepmunka beszámoló
Diószegi 100 projekt (2022): szociálintropológiai, folklór és nyelvészeti
terep- és archív-kutatás a Mongóliában hotogojtok körében (újra gondolt
Klebelsberg Kunó pályázat)**

2022-ben arra kaptunk támogatást a Klebelsberg Kuratóriumi Bizottságtól (Diószegi100-projekt (2022): szociálintropológiai, folklór és nyelvészeti terep-, és archív-kutatás a szibériai (vagy más néven baraba) tatárok körében), hogy Baskíriából kiindulva egyfel keletre a szibériai vagy másnéven baraba-tatárok körében végezzünk szociálintropológiai, folklór terep és archív kutatásokat. Ezzel a kutatással kapcsot szerettünk volna találni a Dél-Ural és Dél-Szibéria térségek, a szibériai tatárokon keresztül pedig az ugor keleti hantik és a déli-szamojédek között.

Ennek megvalósításához:

- 1, a Dél-Ural és Dél-Szibéria, az ugorok (keleti-hantik) és déli-szamojédek közötti hiányzó kapcsolatának, valamint
  - 2, Diószegi Vilmos a helyi archívumokban folytatott kutatásainak a helyi értelmiség kinevelődésében játszott szerepének vizsgálatához
- nyertük el a Tisztelt Klebelsberg Kunó Kuratóriumi Bizottság támogatását.

Majd arra kértük a Tisztelt Klebelsberg Kunó Kuratóriumi Bizottságot, hogy az eredetileg elnyert pályázatunk újra gondolásának elfogadásával támogassa törekvésünket, hogy annak ellenére, hogy az orosz-ukrán háború miatt 2022-ben nem volt lehetőségünk terepen (Oroszországban) újra értelmezni Diószegi Vilmos Dél-Szibériában gyűjtött anyagjait, a fentebb felvázolt észak-mongóliai terepkutatással, az eredetileg nyertes pályázat céljainak megfelelően méltóképpen emlékezhessünk a nagy Belső-Ázsia kutató halálának ötvenedik, születésének századik évfordulóján.

A projekt megvalósítását az alábbi munkaterv alapján kívántuk megvalósítani:

- 1) Belső-Ázsia szívében a Dél-Szibéria és Észak-Mongólia közötti kapcsolat hiányzó láncszemét;
- 2) Diószegi Vilmosról, kutatásairól a helyi, mongol KGB archívumaiban őrzött dokumentumokból értelmezni Diószegi személyiségének és kutatásainak a helyi mongol értelmiség kinevelődésében játszott szerepét kutatni.

Másrészt azért kértük a Klebelsberg Kunó Kuratóriumi Bizottság támogatását, hogy az eredetileg elnyert pályázat céljaival megegyező törekvésünkkel összhangban, Diószegi Vilmos ötvenes-hatvanas években Belső-Ázsiában gyűjtött anyagjainak (jelen esetben az 1960-as észak-mongóliai terepkutatásnak) terepen való értelmezésével méltóképpen emlékezhessünk meg a nagy magyar keletkutató etnológusról halálának ötvenedik és születésének századik évfordulóján.

2022. július 22-én emlékeztünk meg a fiatalon (49 évesen) elhunyt etnológus kollégánk Diószegi Vilmos halálának 50. évfordulójáról.

Az évforduló kapcsán és a készülő Diószegi Vilmos 1960-es mongóliai terepmunka naplójának kiadását segítő idén július havában két hónapos terepmunkára indultunk Mongólia északi vidékére (Hövszgül Megye), ahol Diószegi is végezte kutatásait.

Ulánbátorba való megérkezésünk után előadás tartottunk mongol és orosz nyelven a Mongol Tudományos Akadémia Történeti és Néprajzi Intézetében Diószegi Vilmos mongóliai kutatásairól. Ezen kívül találkoztunk a minket fogadó intézet igazgatójával (C. Batbajar), akivel tárgyaltunk a jövőbeni együttműködésről (Diószegi Vilmos kutatásainak történeti és tudománytörténeti háttere). Ugyancsak találkoztunk a Nyelv- és Irodalomtudományi intézet igazgatójával (Dzs. Bat-Ireedüi) akivel szintén megtárgyaltuk az együttműködést (mongol epikus hagyomány és sámán-folklór). Részt vettünk egy darhad származású városi sámán szellemidéző és gyógyító szertartásán is Ulánbátor külvárosában.

Ezután Hövszgül megyébe látogattunk (700 km Ulánbátoról északnyugatra). Felkerestük a megyeszékhelyet (Mörön), ahol idős helyi adatközlőktől vettünk fel interjúkat a helyi kisebbségek (hotogoid, darhad, buriad) tagjai közül. Főleg az 1960-as időszak vallási és kulturális állapotairól kérdeztük őket, de sok adatot tudtunk meg Diószegi darhad adatközlőjéről, a möröni börtönben sínylődő sámánról Damdin dzárinról. Találkoztunk ma is aktív hotogoid sámánokkal, akiktől Diószegi másik fontos adatközlőjéről, a hotogoid T. Nandzad dzárinról és általában véve a hotogoid sámán-hagyományokról és a ma is élő sámán-gyakorlatokról érdeklődtünk.

Találkoztunk egy idős hotogoid eposz-énekesrel, aki a nyugat-mongol (urianhai) hagyomány szerinti *kaj* (torok)-ének mestere volt. Egy helyi buriad lámától is gyűjtöttünk és felkerestük a Möröni *hüree* (buddhista kolostor) épületeit. Látogatást tettünk Mörön városi múzeumában, mely gazdag sámán-tárgy gyűjteménnyel rendelkezik.

Toszoncengel környékén meglátogattunk egy hotogoid nomád nyári szállást (dzuszlang), ahol egy idős adatközlőtől is gyűjtöttünk. Bulgan megye múzeumát is felkerestük, ahol szintén járt Diószegi. Előzetes várakozásaink ellenére sajnos itt sámán tárgyakkal nem találkoztunk.

Ulánbátorba visszatérve sok fontos adatot gyűjtöttünk azokról a mongol tudósokról és tolmácsokról, akik segítettek Diószegit mongóliai terepmunkája során (B. Rincsen, Sz. Badamhatan, O. Pürev és Davá). Folyamatosan megismertettük a mongol kollégákat utazásunk missziójával, Diószegi Vilmos munkásságával és Mongóliában gyűjtött anyagaival (fényképeivel, naplójával, jegyzetfüzeteivel), kutatásai eredményeivel (publikációival). Ennek az volt a jelentősége, hogy ha esetleg mestereiktől hallottak is a magyar kutatóról, mégsem volt mélységében ismeretük kutatásai jelentőségéről, különlegességéről.

A terepmunka sokban hozzájárult a Diószegi-hagyaték feldolgozásához, hiányzó adatok tisztázásához. Ugyanakkor izgalmas új terepmunka kutatások (mongol epikus hagyomány, sámán-folklór, hagyomány és nemzetépítés) és együttműködés számára (közös kutatások kezdeményezésére) is megnyitotta az utat.

Szerettünk volna a mongol KGB-levéltárában utánanézni annak, hogy mit jelentettek a magyar sámánkutató ténykedéséről a mongol elhárítás összegkötői.

De amikor ez irányú kérésünknek hangot adtunk, elképedést érzékeltek mongol kollégáink, ismerőseink részéről, senki sem mutatkozott készségesnek. A téma mindmáig érzékeny, mely leginkább arra utal, hogy nem múlt el nyomtalanul a szocialista korszak, éberén őrzik a részletekről tanúskodó dokumentumokat. Senki nem akart a kedvünkért láthatóvá válni a rendszer ez irányú szektora számára. Ezirányú kérésünk egyetlen értelmezési kerete ez volt, hogy a mongol tudomány társadalomtörténet rekonstrukciójára kívánunk kísérletet tenni. Ezt támogatásra méltónak ítélték, mely még akkor is figyelemre méltó, ha ezt nem a KGB-levéltárában végzett kutatáson keresztül tartották megvalósíthatónak.

Diószegi kutatásainak több szálát sikerült felfejtenünk. Jártunk múzeumokban, kutatóintézetekben, buddhista szenthelyeken, más helyi jelentőségű intézmények nyomát kutattuk, ahol ő maga is járt. Találkoztunk emberekkel, akik találkoztak vele vagy hallottak már róla másoktól. Többször a véltelen is segítségünkre sietett, egyszerűen olyan helyeken bukkantunk nyomára, ahol valójában nem számíthattunk volna.

Felvettük a kapcsolatot Diószegi segítőinek, munkatársainak tanítványaival. Diószegit B. Rincsen hívta meg Mongóliába kutatni. B. Rincsen az ötvenes évek (1956) közepén Magyarországon, Ligeti Lajos segítségével szerzett doktori fokozatot. Mongóliai utazásunk során tudtuk meg, hogy nemzeti érzésű Rincsennek hazatérte után komoly problémái adódtak a szocialista hatalom képviselőivel, így előzetes tervei, szándékai ellenére nem volt lehetősége hathatósan segítenie Diószegi kutatómunkájának, expedíciójának szervezésében. Talán csak Ulánbátorba való visszatérése után (augusztus) tudott kiállni Diószegi mellett. A város környékén meglátogatták az egyik hotogojt sámán nyári szállását, mely találkozást több fényképfelvétel is megörökített.

Diószeginek tervei megvalósítása érdekében kutatásaiba számos helyi segítőt, diákot, fiatal kutatót kellett bevonnia. Ezeknek a segítők közül többnek további karrierjére nagy hatással volt a Diószegivel való találkozás, a vele végzett közös kutatás. Diószegi személyes hozzáállása, állhatatossága felhívta figyelmüket, saját (sámán) kultúrájuk addig üldözött értékeire, gyökereire. Ezeknek a segítőknek a tanítványai ma nyugdíjasként, vagy aktív kutatóként ápolják mestereik, Diószegi segítői munkásságát. Sajtó alá rendezik a mesterek naplóit, gyűjtőfüzeteit. Adják újra és újra közre mestereik monográfiáit, tanulmányaik gyűjteményes köteteit. Így nyitott kapukat döngettünk, amikor beszámoltunk, hogy Diószegi 1960-as terepnaplóinak, terepről haza írt leveleinek gyűjteményes kötetén dolgozunk, és ezek mongóliai kiadásához keresünk mongol partnereket.

Teljesen véltelen a megnyitóban lévő újonnan épített Dzsingisz kán múzeum vezetője azzal kedveskedett nekünk, hogy kérésünkre két Diószegi kutatási területéről származó sámánviseletet és a hozzájuk tartozó eszközöket mutatott meg nekünk. Megdöbbenésünkre az elénk táruló sámántárgyak ismerősek voltak számunkra. Diószegi fényképfelvételeiről ismertük fel őket, csak míg nála vidéki múzeumok sámántárgyait bemutató fekete-fehér felvételeken találkoztunk velük, addig esetünkben mély tónusú színek és bonyolult textúrájú anyagok eleven összejátéka tárult szemünk elé. A felső és az alsó világ lényeit bemutató

szimbolikus tartalmak megszűntek szimbolikusnak lenni, pulzáltak, vibráltak és szinte már-már életre keltek az árnyalatokon és szöveteken keresztül. Hatalmas élménynek lehettünk részei, ahogyan Diószegi felvételei kiszínesedtek és életre keltek az eredeti tárgyakon keresztül és újra rögzítésre kerültek egy a mai kor technikai lehetőségeit használva.

Számos részletet sikerült tisztázni és rögzíteni az észak-mongóliai sámánizmus mai megjelenési formáiról, gyakorlatáról, a tibeti buddhizmussal való fúziójáról, a mongol lámaizmusba való beágyazottságáról a Diószegi munkásságát ért recens nyugati antropológiai kritikák ismeretében. Az mongóliai buddhista keretében találnak értelmet a recens sámánpraktikák. Nincs értelme és nem is nagyon lehet szétválasztani, önállóan értelmezni őket. A régiség nem jelent automatikusan sámánizmust, talán csak a törzsi-nemzetségi viszonyok vezetnek ilyen tartalmakhoz.

Részt vettünk egy fővárosi neo-sámán szertartáson, melyet stílusosan egy külvárosi jurtanegyedben tartottak. Ide a láthatóan tehetős kliensek helyi viszonylatban luxusautókon érkeztek, melyek a modern jurta előtti parkolóban vártak gazdáikra. A szertartást szigorúan csak sötétedés után kezdték el. Minket a Nemzetközi Mongolisztikai Központból ajánlottak be nekik. Arra is hajlandónak mutatkoztak, hogy megvárjanak míg odaérjünk. Embert próbáló feladat volt megtalálni a helyszínt. A helyszín valójában egy jurtat szimbolizáló kőépület volt, gyönyörű fapadlóval borítva padlója. A sámán középen az ajtóval szemben. A kliensek két oldalt a falmentén a földön ülve. Mi az oltárral szembeni ajtó mellet találtunk helyet, ahonnan figyeltük az elénk táruló eseményeket.

Később már csak hallásunkra hagyatkozhattunk, hiszen nagyon hamar teljesen besötétedett. A fiatal férfi sámán dobolva transzba esett és idős nő hangon énekelt a mongol nyelv darhat dialektusában. Ez csak nehezen, vagy egyáltalán nem volt érthető az átlag ulánbátori halha kliensek számára, így tolmács interpretálta a sámán énekét számukra. A kliensek egyenként járultak a sámán elé privát kérdéseikkel, problémáikkal, melyekre a sámán legyakrabban teátrálisan durva reakciókkal tett helyre. Erre egyes kliensek sírva fakadtak, és remegve mentek vissza helyükre. A szertartás végén a sámán cigarettára gyújtott, levette nehéz sámánruháját, és kötetlen beszélgetett a kliensek egyes képviselőivel. Láthatóan mindenki, mind a sámán, mind a kliensek elégedetten indultak haza. Azt mérlegeltük, hogy lehet-e ezt a neosámán szertartást nem szertartásként, hanem zeneként értelmezni? Hogyan szólna a sámándob mély basszus tónusa más mongol hangszerek, köztük buddhista csengők, harangok és harsonák spontán kíséretében? Hogyan lehet megtartani a sámándob eredeti funkcióját, hogy más hangszereket és zenészeket a közös transz állapotába vezessen?

Meglátogattuk egy neo-sámán „csoport” által létrehozott és fenntartott múzeumot Ulánbátorban. A múzeum a szertartás helyszínén a jurta alakú közösségi épület mellett volt kialakítva. Mindenféle sámántárgy volt felhalmozva. Egy részük eredetinek tűnt, sámán álászokból lett begyűjtve. Másik részük mai modern neosámán dísznek, eszköznek számít. Más múzeumokhoz hasonlóan megfigyelhető volt itt is egy evolucionista megközelítés. Előbb az ősi, majd fokozatosan újabb és újabb tematika került bemutatásra. Külön helyet, szerepet

és kiemelt figyelmet kapott a szomszédban ténykedő neosámán a kiállításon is. Többnyire az erejét demonstráló tárgyak kerültek bemutatásra. A szertartáson való részvételért és a múzeumba való látogatásért pénzt tőlünk akkor nem kértek. Másnap viszont küldtek egy számlát, ahova egy meghatározott összeget kértek átutalni.

Többször felkerestük a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság irodáját, ahol különböző nemzetségekbe tartozó ulánbátori neosámánokkal találkoztunk. Többek között egy burját-darhat fiatal házaspár mesélt dolgaikról. A hölgy egy jósló szertartást is tartott. Füstöléssel tisztította meg a teret. Majd doromb játékkal kellett volna transzba esnie, de ez az transz láthatóan ezúttal elmaradt. A folyosón a társaság életéről, történetéről állította ki fotókat, melyekből arra a következtetésre juthattunk, hogy a Nemzetközi Mongolisztika Társaság, ha közvetetten is, de fontos szerepet játszik a turanista (pán-mongol) rokonsági eszmék ápolásában.

Így jutunk el a (magyar) turanizmus mongóliai megjelenésének kérdésköréhez. Mikor és milyen kontextusban merül fel egy turanista értelmezési tartomány, és mi ennek a jelentősége? Tulajdonképpen még egy tematikában jelentkezett ez az értelmezési keret. Mongol megközelítésben akkor merülnek fel pán-mongol eszmék, amikor Agvan Dorzsijev burját láma képe ki van állítva egy buddhista oltáron. Ő volt annak az eszmének az egyik jelentékeny harcosa, mely a mongol népek közös rokonságát, (buddhista, sic!) kultúráját és közös államba való tömörülését hirdették. Agvan Dorzsijev képének a buddhista oltárokon való feltűnésekor a pán mongolista mozgalom mai szimbolikus megjelenéséről, jelentkezéséről, társadalmi helyéről, jelentőségéről kapunk képet.

Az észak-mongóliai helyi múzeumokban annak jártunk utána, hogy mi a helye a samanizmusnak a mai mongol kultúrában. Míg Mörönben valószínűleg a nemzetközi érdeklődés elvárásait szem előtt tartva tudományos értékeket is szem előtt tartva több külön vitrinben jelenik meg a sámánizmus tematikája, különböző etnikumok sámánruháit és eszközeit bemutatva, addig Bulganban ilyet már nem érzékeltünk. Ott legfeljebb a buddhista tematika következetes bemutatása során fedezhettünk fel egy-egy sámánistának tűnő tárgyat. Ilyen volt egy nyílvesző és egy dob, mellyel az elveszett lelkeket szerezték vissza a sámánok a Bajkál-tótól nyugatra fekvő burjátok lakta vidékeken.

Emellett az epikus hagyományok, éneklési technikák és hangszerek mongol etnikumok közötti átadási mechanizmusába kaptunk betekintést. Arról, hogy eredetileg belső-ázsiai török nyelvű, ma Mongóliában már inkább kétnyelvű vagy teljesen elmongolosodott népek (urianhai, darhat) hogyan őrizték meg eredeti, torokéneklésen alapuló eposzéneklési hagyományukat.

Ezeknél a népeknél az eposzok már mongol nyelven, de még torokénekléssel kerülnek bemutatásra. A hotogojtok esetében tapasztaltuk, nemcsak az eposzok (mint a Dzsangar, vagy a Geszer) kerültek átvételre a szomszédos népektől, hanem az éneklési technikát is sikerült elsajátítaniuk idővel. Annak ellenére, hogy csak nehezen van egyáltalán nem kimutathatók rokonsági vagy nyelvcserére utaló nyomok, mégis hatással voltak a (szomszédos) török népek technikája az eposz mesélés helyi gyakorlatára.

Bár köztudott, hogy a Diószegi által 1960-ban felkeresett északi területek szoros földrajzi összefüggésben állnak a szomszédos, az akkori Szovjetunióhoz tartozó természetföldrajzi egységekkel, mégis szembetűnők a hasonlóságok. Annak lehattunk tanúi, hogy a nomád életforma mennyire elterjedt mindmáig Mongólia ezen részein. Mindenfelé jurtákat láttunk, gyakran száz kilométereken keresztül amerre a szem ellátott, és állatok százezreit a jurták körül, mely ma egyáltalán nem általános Belső-Ázsia más vidékein.

Köszönetünket szeretnénk kifejezni a tisztelt Klebelsberg Kunó alapítványi kuratórium irányába, azért, hogy az orosz-ukrán háború ellenére lehetőséget kaptunk, hogy Mongóliában járjunk utána Diószegi Vilmos terepkutatásainak kapcsolatokat építve a magyar terepmunkán alapuló keletkutatás hagyományainak ápolására és folytatására!